

**«ԼՂՀ (ԱՐՑԱԽԻ) 25-ԱՄՅԱ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՁԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ
ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՅՐԱՎԵՐՆԵՐԸ»**

միջազգային երիտասարդական գիտաժողով
15-18 սեպտեմբերի 2016թ.
Արցախ (ԼՂՀ), ք.Ստեփանակերտ

ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

**«25-ЛЕТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НКР
(АРЦАХА):
ДОСТИЖЕНИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ»**

международная молодёжная конференция
15-18 сентября 2016г.
Арцах (НКР), г.Степанакерт

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

ԱԵԳՄՄ-ՕՄՍԱ
ԵՐԵՎԱՆ-ԵՐԵՎԱՆ
2016

*Հրատարակության է երաշխավորվել Ստեփանակերտի Մեսրոպ Մաշտոց
համալսարանի Գիտական խորհրդի որոշմամբ
Рекомендовано к публикации решением Ученого совета
Университета Месроп Маштоц г.Степанакерта*

ՀՏԴ 94(479.25):32.001:342:06
ԳՄԴ 63.3 (53)+66.0+67.400
L 657

Խմբագրական խորհուրդ

ի.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ ակադ. **Գ.Ս.Ղազինյան** (նախագահ), փ.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդամ **Ա.Ս.Սանասյան**, հ.գ.դ., պրոֆ. **Յ.Մ.Ավանեսյան**, պ.գ.դ., պրոֆ. **Վ.Ռ.Բալայան**, ի.գ.դ. **Վ.Վ.Գրուղիս**, ի.գ.դ., պրոֆ. **Ա.Յ.Խաչատրյան**, ք.գ.դ., պրոֆ. **Մ.Մ.Սարգսյան**, ք.գ.դ. **Ս.Ս.Մինասյան**, տ.գ.դ., պրոֆ. **Յ.Լ.Սարգսյան**, պ.գ.թ., դոց. **Ն.Է.Բաղդասարյան**, ք.գ.թ., դոց. **Խ.Ս.Գալստյան**, տ.գ.թ., դոց. **Ե.Ռ.Հայրիյան**, ի.գ.թ. **Ա.Յ.Հարությունյան**, ի.գ.թ., դոց. **Ա.Ա.Սանասյան**, ի.գ.թ., դոց. **Ս.Գ.Պետիկյան**

Редакционная коллегия

д.ю.н., проф., акад. НАН РА **Г.С.Казинян** (председатель), д.ф.н., проф., член кор. НАН РА **А.С.Манасян**, д.п.н., проф. **Г.М.Аванесян**, д.и.н., проф. **В.Р.Балаян**, д.ю.н. **В.В.Груздев**, д.ю.н., проф. **А.Г.Хачатрян**, д.п.н., проф. **М.М.Маргарян**, д.п.н. **С.М.Минасян**, д.э.н., проф. **Г.Л.Саргсян**, к.и.н., доц. **Н.Э.Багдасарян**, к.п.н., доц. **Х.С.Галстян**, к.э.н., доц. **Е.Р.Айриян**, к.ю.н. **А.Г.Арутюнян**, к.ю.н., доц. **А.А.Манасян**, к.ю.н., доц. **С.Г.Петикян**

L 657 «ԼՂՀ (Արցախի) 25-ամյա պետականության ձեռքբերումներն ու արդի մարտահրավերները» միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի կյութերի ժողովածու – Եր.: ԱԵԳՄՄ, 2016, 320 էջ:

Ժողովածուում ներառված են «ԼՂՀ (Արցախի) 25-ամյա պետականության ձեռքբերումներն ու արդի մարտահրավերները» խորագրով միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի կյութերը:

В сборнике включены материалы международной молодежной научной конференции «25-летие государственности НКР (Арцах): достижения и современные вызовы».

ՀՏԴ 94(479.25):32.001:342:06
ԳՄԴ 63.3 (53)+66.0+67.400

ISBN 978-9939-1-0465-2

© Արցախի երիտասարդ գիտնականների և
մասնագետների միավորում, 2016

**ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՂՅ-ՈՒՄ**

Հերմինե ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ

*ՀՊՏՀ, Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ ամբիոն, ասպիրանտ
hermine.katvalyan@yahoo.com*

*Գիտական ղեկավար՝ ՀՊՏՀ միջազգային տնտեսական
հարաբերությունների ամբիոնի վարիչ, դոցենտ, տ.գ.թ., Գրիգոր Նազարյան*

Անցման սկզբնական շրջանում սոցիալ-տնտեսական ցնցումները, ավանդական տնտեսական կապերի խզումը, բնակչության կենսամակարդակի և գնողունակության անկումը, պատերազմական գործողությունները, ներդրումային ճգնաժամը հանգեցրեցին ԼՂՀ տնտեսության խիստ անբարենպաստ ձևախեղումների, որն իր անմիջական արտացոլումը գտավ արտաքին առևտրի կառուցվածքում:

ԼՂՀ արտաքին առևտրի մասին ընդհանուր պատկերացում կազմելու համար դիտարկենք արտահանումը, ներմուծումը և ապրանքաշրջանառությունը 2007-2015 թթ. (տե՛ս Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Արտաքին առևտրի ցուցանիշները ԼՂՀ-ում /հազ. ԱՄՆ դոլար/¹

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Արտաքին առևտրի հաշվեկշիռ	- 1322 93.7	- 1948 85.3	- 1792 85	- 1985 91	- 2335 51.3	- 2334 80.8	- 2091 96.8	- 2373 23.3	- 1903 92.7
Ներմուծ. ծածկ. գործակից	0.354	0.22	0.242	0.274	0.254	0.198	0.222	0.214	0.246
Արտահան. միջին հակված.	35.1	19.3	20.4	23.7	21.9	15.5	14.5	14.2	14.2
Ներմ. միջին հակված.	99.1	87.8	84	86.4	86.1	78	65.3	66.5	57.6

¹ Կազմվել է հեղինակի կողմից՝ «Լեռնային Ղարաբաղի արտաքին առևտուրը, 2015թ.» և «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության վիճակագրական տարեգիրքը 2008-2014թ.» հրապարակումների հիման վրա:

Այր-շրջ- աճ	-	10.0	-3.6	18.5	12.8	-11.1	-5.9	11.6	-14.2
Արտ. աճը	-	-24.1	4.1	30.5	6.4	-27.4	3.2	8.4	-4.0
Ներմ. աճը	-	22.0	-5.3	15.5	14.5	-7.0	-7.7	12.3	-16.4

2008-2015 թվականների ընթացքում ԼՂՀ արտաքին ապրանքա-
շրջանառության աճը դոլարային արտահայտությամբ տարեկան կտրված-
քով միջինում կազմել է 2.6 տոկոս, ներմուծումն այդ տարիների ընթաց-
քում ավելացել է տարեկան միջինը 3.5 տոկոսով, իսկ արտահանումը
նվազել է 0.4 տոկոսով: 2014թ. արդյունքներով ԼՂՀ-ն արտաքին առևտուր
է իրականացրել 24 երկրների հետ: Այդ տարվա արտաքին ապրանքա-
շրջանառության 92.3%-ը բաժին է ընկել ՀՀ-ին, 1.2%-ը՝ ԱՊՀ երկրներին և
6.5%-ը՝ այլ երկրներին: 2015թ. ԼՂՀ արտաքին ապրանքաշրջանառու-
թյունը նախորդ տարվա համապատասխան ժամանակահատվածի համե-
մատ նվազել է 14.2%-ով: Ներմուծման ծավալը 2015թ. նվազել է 16.1%-ով
և կազմել 252.4 մլն ԱՄՆ դոլար, արտահանումը՝ 4 տոկոսով:

Արտահանման ծավալում մեծ տեսակարար կշիռ են կազմել «Հանքա-
հումքային մթերքներ», «Բուսական ծագման արտադրանք», «Պատրաստի
սննդի արտադրանք», և «Թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր,
թանկարժեք մետաղներ և դրանից իրեր» ապրանքախմբերը (2014թ. դրու-
թյամբ համապատասխանաբար 52.3%, 9.5%, 8.7% և 8.6 %): Ներմուծվող
ապրանքախմբերից կարելի է առանձնացնել «Հանքահումքային մթերք-
ներ» և «Պատրաստի սննդի արտադրանք» ապրանքախմբերը, որոնց տե-
սակարար կշիռները կազմել են համապատասխանաբար 20.5% և 15.7%,
իսկ ներդրումային բնույթի ապրանքների տեսակարար կշիռը կազմել է
10.2%¹:

Վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ ԼՂՀ արտաքին առևտրի ամե-
նաբերորոշ գիծը խիստ տատանողականությունն է, ինչը պայմանավորված
է չկարգավորված հակամարտությամբ, ներդրումային անբարենպաստ
միջավայրով, արտաքին շուկաներ ուղղակի մուտքի բացակայությամբ,
արտահանման հումքային և գյուղատնտեսական ուղղվածությամբ, որոնց
գները համաշխարհային շուկայում բավականին տատանողական են,
բացի այդ գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալները մեծապես
կախված են բնակլիմայական պայմաններից:

Քանի որ արտահանման հիմնական նպատակը ներմուծման ֆինան-
սավորումն է, պարզենք, թե ներմուծման քանի տոկոսն է ֆինանսավորվել
արտահանման հաշվին, հաշվենք ներմուծման ծածկման գործակիցը²

¹ Լեռնային Ղարաբաղի արտաքին առևտուրը, 2015թ, էջեր՝ 9-23:

² Sources & Methods of the OECD Economic Outlook, <http://www.oecd.org/eco/outlook/sources-and-methods.htm>

(արտահանման և ներմուծման հարաբերակցությունը) (տե՛ս աղյուսակ 1),): Վերջինիս լավագույն ցուցանիշը գրանցվել է 2010թ.-ին, երբ արտահանման հաշվին ֆինանսավորվել է ներմուծման 27.4%-ը, վատագույնը՝ 2012թ.-ին՝ 19.8 %՝ պայմանավորված 27.4 % արտահանման կրճատմամբ:

Ինչ վերաբերում է արտահանման և ներմուծման հակվածությանը (տե՛ս աղյուսակ 1), ապա պետք է նշել, որ մինչև 2012 թվականը ներմուծման հակվածությունը բավականին բարձր էր, ինչը ցույց էր տալիս երկրի խիստ բարձր կախվածությունը արտաքին շուկաներից, սակայն վերջին տարիներին ներմուծման հակվածությունը կայուն նվազում է, ինչը խոսում է ներմուծման փոխարինման քաղաքականության արդյունավետության մասին: Արտահանման միջին հակվածությունը ԼՂՀ-ում կազմում է 20%, այն դեպքում երբ ներմուծման միջին հակվածությունը կազմում է 79 %, այսինքն 4 անգամ գերազանցում է արտահանման հակվածությանը, սա նշանակում է, որ երկրի առևտրային քաղաքականության առաջնահերթությունը պետք է լինի ներմուծման փոխարինման քաղաքականությունը:

Միջազգային առևտրում այս կամ այն երկրի մրցունակությունը գնահատելու հնարավորությունները բազմազան են: Դրանցից մեկն էլ երկրի մրցունակության գնահատումն է՝ ելնելով համեմատական առավելություններից: Այս առումով ամենատարածված ցուցանիշներից մեկն արտահայտված համեմատական առավելությունների (ԱՅԱ) ցուցանիշն է, որն առաջարկվել է Բելա Բալասայի կողմից¹: ԱՅԱ-ն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$RCA_i = (X_i - M_i) / (X_i + M_i),$$

որտեղ՝

X_i -ն յուրաքանչյուր i -րդ ճյուղի ապրանքային խմբի արտահանման արժեքն է, M_i -ն յուրաքանչյուր i -րդ ճյուղի ապրանքային խմբի ներմուծման արժեքն է, RCA_i -ն յուրաքանչյուր ճյուղի ապրանքային խմբի արտահայտված համեմատական առավելությունն է:

Ցուցանիշը արժեքներ է ընդունում (-1,1) միջակայքում: Եթե ԱՅԱ-ն հավասար է 1, նշանակում է ներմուծումը գրոյական է, այսինքն՝ երկիրը արտադրում է այդ ապրանքը՝ բավարարելով ներքին կարիքները և արտահանելով դրա մի մասը, իսկ -1 արժեքը ցույց է տալիս, որ երկիրը չի կարող արտահանել այդ ապրանքը և ներմուծում է՝ սեփական պահանջարկը լրիվ կամ մասամբ բավարարելու համար: Փորձենք կիրառել այս մոդելը ԼՂՀ-ի համար:

¹ Balassa B., Comparative Advantage in Manufactured Goods: Reappraisal, The Review of Economics and Statistics, 1986, p. 315-19.

Արտահայտված համեմատական առավելությունների գործակիցը
 ԼՂՀ-ում ըստ ապրանքախմբերի¹

Ապանքախմբեր	2015
Կենդանի կենդանիներ	0.5
Հացահատիկ	0.6
Բանջարեղենի, պտուղների, ընկույզ և բույսերի վեր.	0.1
Ոգելից և ոչ ոգելից խմիչք	-0.5
Պատրաստի սննդի արտադրանք	-0.8
Հանքաքար, խարամ, մոխիր	1.0
Բնական կամ արհեստական մարգ.,թանկ. կիսաթանկ քարեր	0.6

Արտաքին առևտուրն ըստ խոշոր ապրանքախմբերի դիտարկելու դեպքում դժվար է նկատել, որ արտահանման մեջ մեծ բաժին ունեցող ապրանքախմբերը գերիշխում են նաև ներմուծման կառուցվածքում: Սա խոսում է ներծյուղային առևտրի առկայության մասին: Ներծյուղային առևտուր տեղի է ունենում, երբ երկիրը և՛ ներմուծում, և՛ արտահանում է առանձին ճյուղում արտադրվող ապրանքատեսակները:

Սա ավելի լավ պատկերացնելու համար հաշվենք ներծյուղային առևտրի գործակիցը ԼՂՀ-ում 2015թ.: Ներծյուղային առևտրի գործակիցն իրենից ներկայացնում է արտահանման և ներմուծման բացարձակ արժեքով փոքրի հարաբերակցությունը մեծին: Եթե նշված ցուցանիշը հավասար է «0», ապա նշանակում է լրիվ միակողմանի, իսկ «1» լրիվ երկկողմանի առևտուր: ԼՂՀ-ն միակողմանի առևտուր է «հանքաքար, խարամ, մոխիր», «հանքահումքային արտադրանք», «տրանսպորտային միջոցներ», «կահույք», մյուս ապրանքախմբերի մասով ԼՂՀ-ն իրականացնում է երկկողմանի առևտուր:

Արդի փուլում ԼՂՀ արտաքին առևտրային քաղաքականությունն ունի բազմաթիվ հիմնախնդիրներ

- Արտահանման ապրանքային և աշխարհագրական կառուցվածքը խիստ համակենտրոնացված է: Արտահանման կառուցվածքում մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող 5 ապրանքային խմբերը միջին հաշվով ապահովում են ամբողջ ապրանքային արտահանման 85%-ը, ընդ որում միայն «հանքաքար, խարամ, մոխիր» ապրանքախումբը դիտարկվող տարիներին միջինում ապահովել է արտահանման 42 %-ը: Իհարկե, հանքարդյունաբերության զարգացումը ենթադրում է տնտեսական ինքնուրույնություն, սեփական արտադրության հումքային ապահովվածություն, մրցակ-

¹ Հաշվարկվել է հեղինակի կողմից «Ղարաբաղի արտաքին առևտուրը, 2015թ.» -ի տվյալների հիման վրա:

ցային առավելությունների ձեռքբերում, սակայն ԼՂՀ հանքագործական արդյունաբերության արտահանման աճի բարձր տեմպերը չեն նպաստում տնտեսական ներուժի իրացմանը, քանզի հումքը ոչ թե վերամշակվում, այլ արտահանվում է: Ուստի նպատակահարմար է, ոչ թե անընդհատ ավելացնել ճյուղի արդյունահանման և արտահանման տեմպերը, այլ տեղում հաջորդաբար իրար լրացնող տեխնոլոգիական փուլերով այդ հումքատեսակներից ստանալ պատրաստի արտադրանք, որը կապահովի արտադրվող հումատեսակների ավելի բարձր գներով ելքը արտաքին շուկաներ: Նույն իրավիճակն է նաև աշխարհագրական կառուցվածքի պարագայում: Սակայն պետք է փաստել, որ տարեցտարի աշխարհագրական կառուցվածքը ընդլայնվում է:

ԼՂՀ-ում արտահանումն ունի ընդգծված հումքային բնույթ: Մասնագիտանալով հումքի արտահանման բնագավառում՝ պետք է հաշվի առնվի, որ այդ իրողությունը հանգեցնում է երկրի ներսում կառուցվածքային ոչ բարենպաստ փոփոխությունների: Այսպես, ներմուծմանը փոխարինող ճյուղերից ռեսուրսները սկսում են հոսել արտահանման կողմնորոշում ունեցող արդյունահանող ճյուղեր, որի արդյունքում ձևախեղվում է երկրի տնտեսության կառուցվածքը, ինչպես նաև ավելանում է ներմուծվող ապրանքների ծավալները: Ներմուծման առումով պետք է փաստել, որ ԼՂՀ ներմուծվող ապրանքատեսակների մեջ բավականին մեծ է այն ապրանքների տեսակարար կշիռը, որոնց արտադրությունն կարելի է կազմակերպել տեղում: Օրինակ սննդի արդյունաբերության ճյուղերը, թեթև արդյունաբերության արտադրանքը, որի աղքատիկ անվանացանկից դեռևս արտահանվում են միայն գորգերը: Բացի այդ, ԼՂՀ ներմուծումը շատ թանկ արժե բարձր տրանսպորտային ծախսերի պատճառով, ինչն էլ բացասական ազդեցություն է ունենում առևտրային հաշվեկշռին, վերջին հաշվով տնտեսական աճի վրա:

ԼՂՀ-ն ունի տնտեսության այնպիսի ճյուղեր և դրանց զարգացման համար անհրաժեշտ այնպիսի հումքային բազա, որ տեխնոլոգիական վերազինման և վերակառուցման միջոցով կարող են մուտք գործել համաշխարհային շուկա: Դրանցից հիշատակենք գյուղատնտեսական հումքի վերամշակումը, սննդի, շինանյութերի, գինու, կոնյակի, հանքային ջրերի արտադրությունը, այդպիսիք են նաև ռադիոտեխնիկական և թեթև արդյունաբերության ճյուղերը, որոնք ժամանակին ունեցել են զարգացման բարձր մակարդակ՝ ապահովելով թողարկված արտադրանքի լայն պահանջարկ¹:

Դեռևս չճանաչված լինելու, աշխարհաքաղաքական ոչ բարենպաստ պայմանների նոր հարաբերությունների անցման պատճառով ԼՂՀ-ն գտնվում է դժվարին իրավիճակում: Ուստի երկրի տնտեսության կայուն աճի և արդյունավետ կառուցվածքի ապահովումը, ներմուծման փոխարինումը և արտահանման խթանումը բնակչության բարեկեցության մակարդակի բարձրացման և երկրի պաշտպանության ապահովման հիմնական ուղին է:

¹ Ասրյան Շ. «Արդյունաբերության ճյուղային կառուցվածքի կատարելագործման արդի հիմնախնդիրները», Բանբեր, ՀՀՊՏԱ 1(13), Երևան 2008 թվական, էջ 144:

Հերմինե Կատվալյան

ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ

Հիմնաբառեր՝ *Արտահանման միջին հակվածություն, արտահայտված համեմատական առավելություն, ներմուծման ծածկման գործակից*

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել ԼՂՀ արտաքին առևտրային քաղաքականության բացթողումները: Այդ նպատակով ուսումնասիրվել է ԼՂՀ արտահանման և ներմուծման կառուցվածքը. պարզվել է, որ ԼՂՀ արտահանումն ունի համակենտրոնացվածության բարձր մակարդակ: Այնուհետև բացահայտվել են ԼՂՀ արտահանման համեմատական առավելություններ և զարգացման պոտենցիալ ունեցող ճյուղերը: Վերլուծության արդյունքում մատնանշվել է արտահանման արդյունավետ կառուցվածքի ձևավորման նպատակով ձեռնարկվելիք քայլերը:

Эрмине Катвалян

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ СТРУКТУРЫ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ В НКР

Ключевые слова: *Удельный вес экспорта, выраженные сравнительные преимущества, коэффициент покрытия импорта*

В статье рассматриваются проблемы внешнеторговой политики в НКР. Для этого была рассмотрена структура экспорта и импорта: выяснилось, что структура экспорта является высоко концентрированным. Далее выявлены сравнительные преимущества в экспортном секторе, а также сектора, которые имеют потенциал для дальнейшего развития. В результате анализа были определены шаги торговой политики которые необходимо предпринять для создания эффективной структуры экспорта.

Hermine Katvalyan

THE PROBLEMS OF FORMATION EFFECTIVE STRUCTURE OF EXTERNAL TRADE IN NKR

Key words: *Export ratio, expressed comparative advantage, import coverage ratio*

The aim of the article is to identify the issues of foreign trade policy in NKR. For this purpose, export and import structure has been examined: revealed that the export structure is highly concentrated. Than exposed comparative advantages in export sector, as well as sectors, having potential for further development. As a result of analysis the steps of trade policy were identified in order to formata effective export structure in NKR .